

FRÅN FORSKNINGSFÄLTET

Museerna har börjat som föremålssamlande institutioner men har fått allt flera aktiva uppgifter i nutidens kulturliv. En av dessa uppgifter har en särskild aktualitet i dagens samhälle, nämligen kulturminnesvården. Att se Stockholms centrum bli barskrapat på sina kulturavlagringar, att se grävskoporna äta sig igenom Brunkebergsåsen ger en drastisk illustration till vad som sker på ett otal ställen i hela landet. Aldrig tidigare har människan haft så stora krafter till förfogande att förändra sin miljö.

Adertonhundratalet präglades av den begynnande industriella omvandlingen och av jordbrukets rationalisering. Livsvillkoren förändrades i varje fall mest synbart för den jordbrukande befolkningen. Ännu under 1900-talet var det självhushållets samhälle, bondekulturen, som utgjorde huvudföremålet för kulturminnesvård och kulturforskning. Nu kan vi inför våra ögon se, att de väldiga krafter, som industrialiseringen skapat, omvandlar hela samhällsstrukturen, kulturlandskapet, naturen, skapar andra livsbetingelser och nya miljöer för alla samhällsskikt.

Betydelsen av kulturell kontinuitet även i det moderna samhället behöver starkare framhållas. Det föreligger en allmän benägenhet att betrakta detta som baksträveri och romantik. Dessbättre finnes också en saklig och mera positiv kultursyn, som inser att människan som kulturvarelse har behov av att veta vad hon bygger på, att känna sin miljö och sig själv. Man skönjer hos myndigheter och andra ansvariga instanser en ökande känsla av ansvar, som tar sig uttryck i positiva insatser. Sålunda har ekonomiskt bistånd att registrera miljöer och verksamheter, som går till spillo i samband med exploatering av mera omfattande slag, i många fall kunnat utverkas både från statliga, kommunala och enskilda företag. De kulturminnesvårdande institutionerna, vilkas resurser är begränsade, kan med sådan hjälp öka sina insatser i ett läge, då dessa i högsta grad är påkallade. Att man börjar få ökad förståelse för detta framgår av att stöd för den verksamhet Nordiska museet bedriver för att

ta till vara kunskapen om väsentliga drag i vår kulturmiljö, utgått för särskilda undersökningar, som i år påbörjats av museets etnologiska undersökning och här nedan i korthet skildras.

Anna-Maja Nylén

SKÅNSK TEXTILTRADITION

Den sommaren i början av 90-talet, då Ida Kristina Larsson konfirmerades, bestod hon också ett annat prov på sin duglighet — hon vävde sin första konstvävnad. Av en granne hemma i Tullstorps by utanför Malmö fick hon låna ett litet ”vaggetäcke” i opphämta. Med detta som förebild vävde hon ett stort täcke; mot den vita botten tecknar rutor, stjärnor och hjärtan ett ståtligt mönster i rött med bård runtom i grönt. Det var ett mogenhetsprov som anstod en skånsk flicka. Från mor till dotter lämnades sedan generationer en rik och traditionsbunden kunskap i vävning. Och Ida Larsson lärde av sin mor, förutom de enklare vävslagen, även rosengång, 10-skaftsdräll, opphämta och rölakan.

Det var mycket som vävdes till hemmet i de skånska bondgårdarna vid den tiden. Det skulle vara nedandynor och ovandynor till familjens och tjänstefolkets sängar. De vävdes i satin, halvylle för vinterbruk och linne eller bomull för sommaren. Dessutom vävdes sängtäcken i opphämta eller halvylledräll, tyger till kläder, handduksväv, duktyg, lärft till skjortor och lakan. Gardiner och mattor hade blivit vanliga och skulle vävas till alla rum i de stora boningshus, som byggdes under senare delen av 1800-talet, och framför allt skulle alla familjens barn försees med en god hemgift, som flickorna gjorde i ordning inte bara åt sig själva, utan också åt sina bröder.

”Vi hade alltid två vävstolar uppe om sommaren”, berättar Ida Larsson, och så var det på de flesta skånegårdar omkring sekelskiftet. Många nöjde sig inte med den lärdom de fått hemma av sin mor, utan gick också på kurser för att lära mera. Det fanns flera vävateljéer och vävskolor i Skåne omkring sekelskiftet, i Lund Thora Kulle, Bengta Eskilsson och Konstslöjdanstalten vid Kulturen, i Kävlinge Cilluf Ohlsson. Dessa är de mest kända. Dessutom

hade folkhögskolorna Hvilan och Önnestad slöjdundervisning, vilket också innebar vävning. Här gjordes inte bara kopior av gamla ting, utan framför allt anpassades de gamla teknikerna och mönstren efter en modernare tids smak. Nationalromantik och jugend möttes i Skåne av en rik mönstertradition, tekniskt kunnande och inte minst av dem som hade möjlighet att utföra arbetet — de unga flickorna på gårdarna som ”något skulle ta sig för, det fanns ju inte arbeten då som nu”.

En annan faktor, som säkert starkt påverkade de vävkunniga skånekvinnorna, var de många utställningar som hölls de här åren. Ida Larsson berättar, att hon på utställningen i Malmö 1896 — hon var då 20 år gammal — såg en gungstolsmatta i rölanan. Hemma fanns en liknande åkdyna, som hennes mor vävt till sin hemgift. Den tog Ida Larsson fram och kopierade, hon vävde en längd nära två meter lång till gungstolsmatta.

På samma utställning hade man också undervisning i flamskvävnad. Ida Larsson hade gärna velat lära det, men hennes mor tyckte att hon redan kunde tillräckligt mycket. Därmed fick den unga flickan nöja sig den gången, men femton år senare finner vi henne på en vävkurs vid en flamskvävstol. Föräldrarna hade sålt sin gård och byggt ett mindre hus i Kvarnby. Ida hade återvänt till hemmet efter några år som hushållerska för en bror, och hon ville nu ha något att göra. Redan vid bildandet 1905 hade Ida Larsson blivit medlem av Malmöhus läns hemslöjdsförening. På våren 1911 gick hon en månad på en av Hemslöjdens kurser i Malmö och lärde sig flamskvävning, och samma sommar följde hon med Märta Måås-Fjetterström till Sommen i Småland för att hjälpa henne med en bonad. I Sommen lät hon en snickare göra en flamskvävstol, och den hade hon med sig hem till Kvarnby på hösten.

På de skånska godsens och slottens fanns också kvinnor, som med stort intresse omfattade Hemslöjdens idéer och strävanden. Den mest verksamma och bäst kända av dessa är friherrinnan Henriette Coyet på Torup. Hon hade varit med och bildat Hemslöjden i Malmöhus län, och hon genomförde den omfattande inventeringen för verket Gammla allmogeslöjd från Malmöhus län. Ida Larsson vistades hos henne en tid 1914 och vävde möbelklädsel i flamskvävnad till matsalen på Torup. Samma år vävde också Ida Larsson

möbelklädsel åt sig själv i flamskväv till åtta stolar och två karmstolar i fem olika mönstervarianter. Alla mönstren efter skånska förebilder, men anpassade i storlek till stolsitsar och smala, höga ryggbrickor. De flesta är signerade IL och daterade 1914.

I över 50 år har Ida Larsson varit en av Hemslöjdens i Malmö flitigaste och skickligaste flamskväverskor. Jag har valt att berätta om hennes liv för att skildra något av den mångfacetterade rikedom av kunnighet, traditioner och livskraft, som starkt imponerar på den, som under en sommarmånad haft förmånen att något få leva sig in i livet på några sydvästs-skånska gårdar, så som det gestaltade sig förr och nu, och där fått njuta av skönheten och kvaliteten i de textilskatte, som med stolthet plockas fram ur linneskåp och kistor eller ligger framme och i vardagslag är till glädje för husets folk och deras gäster.

Sofia Danielson

Summary

Scanian Textile Traditions.

In the decades around the turn of the century the Scanian centuries-old art of weaving underwent a rejuvenation, in that the old techniques and designs were adapted to the taste of more modern times. Weaving schools, domestic handicraft associations and exhibitions all contributed to this rejuvenation. The Nordic Museum wanted to obtain a concrete idea of the effects of this reformatory activity in the Scanian peasants' homes, and in co-operation with the County of Malmöhus Domestic Industries Association, an investigation of the textiles dating from that period has been instituted. It includes interviews with still living weavers who received their training at that time.

ÖSTERHANINGE INFÖR STRUKTUR- FÖRÄNDRING

Under hösten har en fältundersökning påbörjats i Österhaninge på Södertörn. Den utföres av Etnologiska undersökningen på uppdrag av kommunen, som omfattar socknarna Österhaninge och Dalarö. Området utgör så när som på Tyresö socken den nordöstligaste delen av Sotholms härad och omfattar ett område mellan gränsskogen Hanveden i norr och havet, Jungfrufjärden och Mysingen i öster och söder. I väster sammanhänger den öppna jorden direkt med grannsocknen Västerhaninge. De båda kyrkorna ligger endast

någon kilometer ifrån varandra, vilket är ganska anmärkningsvärt i dessa bygder. Inom socknen ligger flera stora herrgårdar, och nästan all jord har hört till dessa, även om flera arrendatorsfamiljer suttit på utgårdarna i generationer. Ingen tätort har funnits i kommunen av gammalt, utom bad- och kurorten Dalarö från mitten av 1800-talet.

Socknens förbindelser med yttervärlden var förr ett landsvägsnät, som i stort bestod av vägen mellan Dalarö och huvudstaden och den väg vi i dag kallar Nynäsvägen, men som då kallades Ösmovägen. Den senare strök endast igenom socknens nordvästra hörn, men vid den låg flera viktiga platser, med början från söder Jordbro, en av de största krogarna på Södertörn, Handen, en gammal stuga vid vilken Ösmo- och Dalarövägarna förenades, Söderby, där det låg en kvarn och tidigare också en krog, och slutligen just på andra sidan gränsen till Huddinge Länna gästgivargård. Vid Dalarövägen låg ytterligare en gästgivargård i Berga eller tidvis vid Sanda. Slutligen fanns mellan dessa båda en tvärväg av viss betydelse. Den gick från Jordbro över Kalvsvik, socknens största by, förbi Österhaninge kyrka och mötte Dalarövägen vid Sanda. Trots den långa kuststräckan fanns inom socknen ingen hamn, men på Dalarö fanns lots- och tullstation och ett betydande sjögästgiveri.

Det som från etnologisk synpunkt gör denna undersökning särskilt spännande är frågan, hur närheten till Stockholm påverkat livet och näringarna och hur detta kommit att sätta en viss prägel på denna socken i förhållande till andra trakter med mera avskilt läge.

Den expanderande storstaden gör sig allt mera påmint. Omkring 1910 exploaterades ett par områden för villa- och egnahemsbebyggelse. Denna resulterade i tätområdena Vendelsö, Drevviken och Handen. Denna etapp torde väl i stort kunna anses vara avslutad före sista kriget. Nu kommer nästa etapp, som innebär en ren hög-

Salen i mangårdsbyggnaden på Abusa gård, Hällestads socken, i Skåne. Hemmets textila utrustning är i stor utsträckning vävt på gården. Två stolar med klädsel av flamskväv, vävda 1914 av Ida Larsson i Kvarnby, Södra Sallerups socken, i Skåne, efter äldre skånska förebilder.

På julafton 1908 flyttade Karl Erik Eriksson med familj in i detta nybyggda bostadsbus på Sjövik, en arrendegård på Gålö tillhörande Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn. Byggnaden var som synes fullt modern. Den var uppförd av byggmästare Rosenberg, som själv vuxit upp som inrättningsbarn på en granngård. Foto ca 1920.

Arrendatorerna under inrättningen på Gålö var skyldiga att emottaga fosterbarn. Här ser vi Erikssons i Skälåker med sina fyra fosterbarn. Drängen Elis Andersson, sedermera arrendator på Sjövik, och pigan Lisa Gustafsson hade själva vuxit upp som fosterbarn hos Erikssons. Den lille mannen med skägget hörde ej till hushållet, han var skräddare och hemma i Brunstorp, men när det skulle bli fotografering "gick han och ställde sig bredvid". Foto 1904.

Skogshuggarkoja vid Rivsjön.

En ung fiskare hos fotografen. I bästa kläderna med guldringar i öronen, rova i västen och hatt i handen. Men man frågar sig om den eleganta redingoten var hans egen. Lars Eriksson, son till arrendatorn på Sjövik, emigrerade senare till Amerika. Foto ca 1870 av A. Jonsson, med den ur Gälö-synpunkt betecknande adressen Götgatan 3.

Övre Navardalens fjäbodav. Utblick mot fjäbusen från svalen mellan stugan och mjölkstugan.

Lada daterad 1802 i Skarptäcks fjäbod.

Slätterbod i Rackdalen vid Tjytjysbäcken, daterad 1720. Förtaket har fallit ner.

husbebyggelse, dels i Vendelsö, dels i Västerhaninge strax söder om sockengränsen, och framförallt i Handen. Inför denna utveckling har kommunalfullmäktige i Österhaninge ansett, att något borde göras för att dokumentera det som sopas bort av förändringarna, dels för att arkivera ett historiskt material, dels också för att ge den inflyttande befolkningen en historia, en bakgrund.

Denna önskan kan också ses i ett större, storstockholmskt perspektiv. Stockholm anlades en gång på en obebyggd holme, som, om man bortser från ett par tre gårdar kring Brunkebergsåsen, låg ute i en ödemark. Följden av detta har blivit att det i alla tider legat något av "nybyggarna vid Lilljans" över dem som bott i stadens ytterområden. Detta gäller än i dag, i varje fall i Söderort. Förortsområden sådana som Björkhagen, Rågsved och Farsta är alla byggda inne i skogen, på ställen där det på sin höjd fanns ett ensamt torp tidigare. I dessa fall har utflyttarna inte ens haft en möjlighet att skapa sig någon historisk bakgrund. Men här i Österhaninge ligger det annorlunda till, här finns både det gamla fästet Dalarö skans vid rikets förnämsta segelled, rika herrgårdar, stora bondbyar och gamla väl trafikerade landsvägar.

Arbetet har framför allt varit inriktat på intervjuer, som givit goda uppgifter t.ex. om strömmingsfisket på Gålö och om jordbrukets mekanisering vid sekelskiftet, och på insamling av äldre dokumentära foton, av vilka några får illustrera dessa rader.

Närheten till storstaden erbjuder avsättningsmöjligheter, det gäller bara att finna något att avsäta. Från Gålö och Årstanäs såldes strömming, från vissa av herrgårdarna mjölk och mjölkprodukter och från många av gårdarna potatis och litet spannmål. Men här finns också ett intressant exempel på en specialisering av samma art som trädgårdsskötseln t.ex. på Svartsjölandet och i södra delen av Spånga, nämligen tvätterinäringen. Denna florerade särskilt i norra delen av socknen, där jordbruket var föga lönsamt, samtidigt som skogen gav god tillgång på vedbrand. Ännu i dag ligger enligt telefonkatalogens yrkesregister 54 tvättinrättningar inom det geografiskt blygsamma området Vendelsö—Handen—Västerhaninge. Samtliga upptagna rörelser är i år 137, av vilka flertalet, 101 stycken, ligger söder om Stockholm. 40 av dessa ligger i Österhaninge, men antalet var tidigare ännu högre. Enligt Stockholms läns kalen-

der 1939 och 1946 fanns här drygt ett 50-tal. Vilka orsaker har en sådan koncentration? Hur gick det till, när den växte fram? Det är ett par av de frågor man kan hoppas få svar på genom denna undersökning.

Jonas Berg

Summary

Österhaninge facing Structural Changes.

Österhaninge is a rural commune south-east of Stockholm which is falling increasingly under the influence of the expanding big city. As early as in 1910—40 some areas were exploited and developed as garden suburbs. To-day the development takes the form of clusters of apartment houses. The Local Parish Council has now commissioned the Ethnological Investigations Dept. of the Museum to conduct investigations into the old structure of the economic life while there are still people alive who remember it. Nearly all land belonged to a few large estates. The tenant farmers on one of them were under obligation to receive foster-children from H.R.H. Prince Carl's educational institution for poor children (cf. the ill. on p. 00). In the northern part of the Parish, where farming yielded but little profit, taking in the Stockholmers' washing was, and still is a characteristic subsidiary means of livelihood.

ÄLVDALENS SKJUTFÄLTSOMRÅDE I DALARNA

I samband med storskiftet 1870—1887 fick älvdalsborna vidkännas en kraftig inskränkning i sin rätt över de nordliga skogsmarkerna. Genom avvittning drogs mer än en tredjedel av socknens areal in till kronan som överloppsmarker och kom så småningom att bli kronopark. Det är den vackraste delen av denna kronopark med sockenmännens spridda ägande- och nyttjanderätter som genom ett riksdagsbeslut 1961 skall avskiljas till skjutfält och tagas i bruk för sin nya uppgift den 1 oktober 1963. Etnologiska undersökningen registrerade sommaren 1962 på uppdrag av Kungl. Forsvarsdepartementet bebyggelsen inom skjutfältsområdet och gjorde uppteckningar om äldre och nutida näringsliv. Uppmätning, foto-grafering och beskrivning utfördes av åtta nedlagda långfäbodvallar och en som ännu var i användning, av två vilställen, s.k. akustuguvallar, en äldre skogshuggarkoja och en slätterbod, som var daterad 1720. I fäbodarna fanns ännu sammanlagt sju eldhus, av vilka flera var i gott skick. Avstånden och svårigheten att kunna

anställa arbetskraft har medfört, att långfäbodarna inte längre används för boskapen, men husen bjuder välkomna möjligheter till övernattning för både delägare och utomstående, som på fritiden vill ströva omkring i den storslagna naturen med dess raviner och vattenfall och praktfulla utsikter.

”Hufvudsakliga näringsfånget på denna Socken har, af ålder, varit Jagt, Fiske, Boskapsskötsel, Myrjärnstillverkning och förädling, hvar till efter hand kommit något Jordbruk, såsom en bisak”, säger en iakttagare om Älvdalen år 1802 (P. J. Hjelm, *Berättelse om Elfdahls Porphyrverk . . .*, Stockholm 1802, s. 66 ff.). Före den nutida skogsdriftens införande på 1870- och 1880-talen utnyttjades sålunda socknens stora skogsvidder för fäbodrift, foderfångst, fiske, jakt, laggkärlstillverkning m.m. Skogsarealerna var stora men måste exploateras hårt, för att en torftig bärgning skulle kunna åstadkommas med dåvarande metoder.

Eftersom boskapsskötseln var den viktigaste näringsgrenen, kom tillvaron att i hög grad kretsa kring betesgång och foderfångst. Odlat hö var okänt här före 1870-talet. Från de tätbefolkade byarna längs Österdalälven sökte sig befolkningen under stora delar av året ut i skogsmarkerna. Det gällde att vandra omkring och samla allt som kunde användas för djurens 7 till 8 månader långa innefodring. I första hand kom slåttern av myrarna, som ofta bragtes att ge en rikligare växt med hjälp av konstgjord bevattning. Från träden togs löv och kvistar liksom skägglav, barr och bark. Dessutom samlades stora mängder renlav och mossor att användas som kraftfoder, helst 4 till 5 lass per ko. Enbart för renlavstakten måste stora områden genomströvas, och där marken plockats ren dröjde återväxten omkring fyrtio år.

Under så lång tid som möjligt måste djuren gå ute och fodra sig själva. För att betesmarkerna skulle kunna utnyttjas på bästa sätt fördes djuren på försommaren till de närmast byarna liggande hemfäbodarna, flyttades under sommaren till långfäbodarna och så under hösten tillbaka till hemfäbodarna. Hem- och långfäbodarna skiljer sig både i fråga om användning och bebyggelse. Eftersom hela hushållen flyttade upp till hemfäbodarna, hade varje gård där en egen stuga, och det var husmodern och hushållets övriga kvinnliga arbetskraft som skötte djur och mjölkprodukter. Men i långfä-

bodarna överlämnades allt arbete åt särskilt lejda fäbodkullor, som fick bo i fäbodlagets gemensamma eldhus eller stuga och förvara mjölken i den samägda mjölkstugan. Medan fäbodkullorna i långfäbodarna knogade med vallning, mjölkning, kärning, ystning och messmörskokning, drog hushållens alla medlemmar i juli månad ut på myrslätter. Försedda med slipsten, liar, räfsor samt matsäck och en get eller två för färskmjölk vistades de vid slättermyrarna under en dryg månads tid. Nätterna tillbringade de i någon slätterbod, en enkel byggnad med tre väggar och pulpettak och med ett förtak över elden, som gjordes upp på marken framför.

Efter myrslättern kom turen till de inhägnade och gödslade fäbodvallarna. På så sätt fick alltså vallkullorna sällskap under ett tiotal dagar i augusti. Fäbodlagets stuga kunde inte härbärgera allt slätterfolket, utan sovplatser ordnades i ladorna, som ofta var inredda med väggfasta sängar.

När fäbodvallen och de angränsande markerna slagits, vandrade familjerna ner till hembyn igen för slätter och skörd på hemägorna. I slutet av augusti skulle kreaturen flyttas från lång- till hemfäbodarna. I september pågick lövtakten, och till Mikaelidagen fördes djuren ner till byn från hemfäbodarna. Insamlingen av mossor och renlav pågick i oktober, och sedan började, så fort snön fallit, det dryga arbetet med att hämta mossan och höet med släde. Lass efter lass kördes fram från skogarna till särskilda vältplatser eller vilställen, där det fanns stugor för folket och stall för hästarna. Avstånden från hemmet till de längst bort belägna myrslogarna och fäbodarna kunde röra sig om ända upp till 7 mil.

Marianne Olsson

Zusammenfassung

Der künftige Artillerieschiessplatz in Älvdalen in Dalarna.

Die Artillerieschiessschule soll im Herbst 1963 in die dem Staat gehörigen Waldgebiete im nördlichen Teil der Gemeinde Älvdalen verlegt werden. Die Gemeindemitglieder hatten bis jetzt das Recht diese früher als Gemeindefäbodsgebiete gebrauchten Gebiete für Sennenwirtschaft und Viehfutterernte auszunutzen, was aber jetzt fast aufgehört hat. Von den Gebäuden der Sennereien sind noch recht viele erhalten. Diese wurden 1962 im Auftrage der Wehrmacht von der Ethnologischen Untersuchungsabteilung des Museums inventarisiert, wobei man auch die Methoden und die Organisation der Viehzucht zu der Zeit, wo die Gebäude voll ausgenutzt wurden, untersuchte.